

Інформаційне право

УДК 316(477)

ДАНИЛЬЯН О.Г., доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри філософії Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого.
ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-5308-4664>.

ДЗЬОБАНЬ О.П., доктор філософських наук, професор, головний науковий співробітник ДНУ ІБП НАПрН України.
ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-2075-7508>.

СУЧАСНА ВІЙНА: ТРАНСФОРМАЦІЯ СЕНСУ В ЕПОХУ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ

Анотація. Аналізується вплив інформаційних технологій на зміну образу сучасної війни. Обґрунтовується, що духовна сфера життєдіяльності суспільства, яка включає формування та функціонування ціннісних пріоритетів, ідеалів, поглядів та переконань, є сьогодні особливим театром війни, в рамках якого ведуться бої за свідомість індивідів. Доводиться, що інформаційна війна у найширшому значенні цього поняття сьогодні набуває особливої значущості. Інформаційні технології, які постійно розвиваються і вдосконалюються, нівелюють кордони між державами у віртуальному просторі і надають неймовірні можливості для досягнення цілей сучасної війни.

Ключові слова: війна, інформаційна війна, маніпуляція свідомістю, маніпулятивні технології, інформаційно-комунікаційні технології.

Summary. The influence of information technologies on changing the image of modern war is analyzed. It is substantiated that the spiritual sphere of society's life, which includes the formation and functioning of value priorities, ideals, views and beliefs, is today a special theater of war, within the framework of which battles are fought for the consciousness of individuals. It is proven that the information war in the broadest sense of this concept is gaining special significance today. Information technologies, which are constantly developing and improving, level the borders between states in virtual space and provide incredible opportunities for achieving the goals of modern warfare.

Keywords: war, information war, manipulation of consciousness, manipulative technologies, information and communication technologies.

Постановка проблеми. Існування людства супроводжується безперервною низкою війн, осмислення яких стимулює подальший розвиток філософської та військово-теоретичної думки, що забезпечує вченим широкі можливості для вивчення неординарних процесів та явищ, прямо чи опосередковано пов'язаних з воєнними конфліктами. Дослідження війни набуває складного, багатоаспектного характеру, оскільки ускладнюється її природа.

Утвердження у світі суспільства загального ризику, розвиток глобального медіа- й кіберпростору, перманентність локальних конфліктів, міжнародний тероризм, що розширюється, свідчать про кардинальне перетворення і трансформацію воєнних загроз. Сучасні війни під впливом економічних, політичних, інформаційних та інших чинників зазнають суттєвих трансформацій. Це призводить до того, що військові керівники та політичні лідери різного рангу дедалі частіше відчують труднощі з адекватним сприйняттям безперервного військового протиборства.

Для сучасного суспільства характерна зміна статусу війни. Повномасштабна війна, розв'язана РФ проти України, красномовно свідчить, що відкриті бойові зіткнення зазвичай ідуть пліч-о-пліч із прихованим протиборством. Звичайними є інформаційні, економічні, політичні, мережецентричні та інші протистояння, що супроводжують дії армій на полі бою. У цій ситуації особливий інтерес представляє філософський аналіз образу війни та її смислу, прояв особливостей яких детерміновано інформаційним етапом розвитку соціально організованої матерії.

Результати аналізу наукових публікацій свідчать про те, що сучасний (некласичний) образ війни зумовлений її мінливим статусом як соціокультурного явища. Значний інтерес у цьому контексті викликають наукові доробки багатьох зарубіжних авторів, які загострюють увагу на тому, що глобалізація породжує нові суб'єкти військового насильства, відмінні від держав, і нові форми війни – не збройні.

Так, М. Ван Кревельд вважає, що війна – це особливий вид людської діяльності, зумовлений культурою [1].

Для Е. Тоффлера війна постає як варіант виробничої діяльності, яка дублює стадії розвитку економіки, причому, значною мірою під впливом тих самих факторів [2].

Х. Хофмайстер детально доводить думку про те, що війна в даний час не є засобом політики, а представляє її заперечення [3].

Сьогодні найважливішим чинником кардинальної зміни образу війни є розвиток інформаційних технологій. У цьому плані викликають інтерес праці вітчизняних дослідників Б. Дрогомирецького [4], О. Невельської-Гордеєвої, В. Нечитайло [5], М. Пахоти [6], Г. Почепцова [7 – 8], І. Феценка [9], О. Юдіна, О. Матвійчук-Юдіної, О. Супрун [10] та інших, в яких інформаційна війна здебільшого розглядається як маніпуляція масовою свідомістю, а технічні пристрої видаються як засіб досягнення цілей.

Проведений критичний аналіз наукової літератури дозволяє зробити висновок про те, що до теперішнього часу накопичено багатий і цінний матеріал з проблеми осмислення війни, проте, комплексні філософські праці, присвячені детальному розкриттю її образу в сучасну інформаційну епоху, практично відсутні.

Метою статті є визначення впливу трансформаційних змін у розумінні суті війни та ключових способів та механізмів її здійснення в умовах домінування сучасних інформаційних технологій.

Виклад основного матеріалу. Інформаційна зброя, будучи надзвичайно гнучкою, багатоликою і багатофункціональною, здатна поєднувати в собі різні способи впливу, істотно трансформуючи тим самим образ сучасної війни.

Кардинальна зміна образу війни можлива під впливом інформаційних технологій, що стали символом ХХІ ст. У науковий обіг поступово увійшло таке надзвичайно гнучке та багатогранне поняття, як “інформаційна зброя”, сфера вживання якого з часом значно розширюється. Під інформаційною зброєю зазвичай розуміють різні методи маніпулятивного впливу на супротивника. Причому, дедалі частіше стверджується, що війна як суспільне явище у сучасному соціокультурному просторі змінює свій статус і інформаційні війни стають дедалі природнішими.

Інформаційна війна – це нова форма ведення війни, широкомасштабне протиборство в інформаційній сфері шляхом явного чи прихованого інформаційного впливу на супротивника з метою нав'язування йому необхідного для сторони, яка впливає, рішення. Як зброя застосовується інформація, націлена на зміну масової свідомості та маніпулювання як населенням країни-супротивника, так і населенням своєї країни,

причому, сфера її застосування постійно розширюється, з'являються нові види інформаційної “зброї”, набагато ефективніші методи її використання.

Інформаційні війни в епоху глобалізації є знеособленими та опосередкованими: сучасний хакер навіть не замислюється, як виглядають його супротивники, чиї сайти він зламує. Г. Почепцов у контексті цього пише: “Інформаційна війна є найінтелектуальнішим варіантом військового протистояння, оскільки і суб'єктом, і об'єктом впливу тут є людський розум” [11, с. 6]. І сила, і слабкість, і переможений і переможець тут визначаються когнітивними здібностями людей.

Орієнтовані на військову проблематику сучасні вітчизняні дослідники під інформаційною війною в основному розуміють сукупність заходів, що вживаються з метою досягнення інформаційної переваги над супротивником шляхом впливу на його інформаційні системи, процеси, комп'ютерні мережі, суспільну й індивідуальну свідомість та підсвідомість населення і особового складу збройних сил при одночасному захисті свого інформаційного середовища [12 – 14]. Так, інформаційна війна включає дві суттєві складові: вплив на інформаційні системи та вплив на суспільну та індивідуальну свідомість. В обох випадках застосовуються конкретні інформаційні технології для досягнення поставленої мети.

Інформаційні технології використовуються для організованої та впорядкованої дискредитації супротивника в очах усієї світової спільноти, нагнітання паніки серед населення держави-супротивника тощо. Технологія створення образу “Чужого” як джерела небезпеки та агресивності є найефективнішою схемою інформаційного протистояння. Дана методика підвищує імовірність успішного маніпулювання людиною та формування у її свідомості необхідних образів “Іншого” та “Ворога”.

Основою цієї методики є маніпуляція. Є всі підстави стверджувати, що у сучасному суспільстві маніпулятивні технології проникли у всі сфери суспільного життя, набуваючи системного характеру та впливаючи на суспільну та індивідуальну свідомість [15].

Засоби передачі, форма і зміст інформації, що надходить, володіють величезним потенціалом прямого й прихованого (маніпулятивного) впливу на психіку людей, впливають на індивідуальну й суспільну психологію. Як підкреслює В. Брижко – “Процеси інформаційної глобалізації, поряд з позитивними надбаннями, призвели до виникнення новітніх викликів і загроз безпеці людини, суспільства і держави, зокрема, до створення інформаційної зброї, поширення інформаційних операцій і воєн, загострення інформаційно-психологічного маніпулювання свідомістю людини, інформаційних впливів, які руйнують соціокультурні цінності” [16, с. 18]. З цього приводу слушно зазначає С. Зелінський – “...У сучасному суспільстві маніпуляція масами за допомогою засобів масової інформації виявляються найбільш дієвими з точки зору сугестивних впливів на аудиторію. Пов'язано це як мінімум з кількома факторами, основними з яких виступають практично всеохопність території впливу, а також історична схильність до віри засобам масової інформації, що прийшла до нас з радянського минулого, а до осіб народжених пізніше – філогенетичним шляхом” [17].

В інформаційному протиборстві активно використовується та людська особливість, що при оцінюванні представників будь-якої іншої нації (народу, соціальної групи) люди зазвичай бувають більш критичними, аніж при оцінюванні власної нації (народу, соціальної групи). Зауважимо, що “Свої”, як правило, сприймаються тільки з позитивними емоціями, а всі “Чужі” схожі між собою і відгуки про них бувають дуже позитивними або дуже негативними. Природно, що образ “Чужого” як динамічний феномен, у процесі розвитку соціуму послідовно трансформується.

Образ “Чужого” – основа формування образу ворога. У різних історичних ситуаціях і навіть у різних культурах та суспільствах в образі ворога можна виділити деякі спільні риси: ворог – це “Варвар”, він несе загрозу, він жорстокий, готовий на будь-які злочини, він – гвалтівник, кат, він несе смерть, він далекоглядний, завбачливий і прагне своєї мети. Абсолютний ворог практично безособовий: це абстракція; він уособлює зло як таке [18, с. 20-22]. Ось саме такий образ у суспільній свідомості і необхідно створити, це одна з основних цілей інформаційного протиборства, і саме для цього використовуються різні інформаційні технології та засоби маніпулювання.

Інформаційні війни стали реальністю, цього заперечувати не можна. Звичайно, можна зазначити, що інформаційні засоби впливу на людину використовувалися завжди. Можна навести безліч прикладів з історії, які свідчать про використання засобів масової інформації, агітаційних листівок та інших засобів з метою введення в оману або формування необхідної думки. І навіть у війнах Стародавнього світу та Середньовіччя застосовувалися такі методи, як розпускання чуток, впровадження тих, хто поширюватиме необхідну інформацію тощо. Інформація завжди використовувалася як засіб впливу на супротивника. Ще Сунь-Цзи наголошував на важливості інформації: “Найкраща війна – розбити задуми супротивника” [19, с. 34]. Але у сучасному суспільстві інформація набуває зовсім іншого статусу, формується єдиний інформаційний простір, який функціонує за закономірностями, що знову складаються. “Нічого нового у пропагандистській діяльності, крім нових засобів доставки повідомлень, світ не знає”, – зазначає Г. Почепцов [11, с. 9]. Недарма термін “пропаганда” досі залишається затребуваним у зарубіжній літературі, наприклад, у дослідженнях британських істориків, присвячених аналізу джерел інформаційного впливу під час Першої та Другої світових війн, термін “пропаганда” використовується як основний [20].

Інформаційний простір сприймається як особлива царина людської діяльності, що безпосередньо пов’язана з організацією, споживанням і перетворенням інформації. М. Требін зазначає, що “історію людської цивілізації можна осмислити в поняттях способів збирання, виробництва, аналізу, використання інформації та управління інформаційними процесами у суспільстві” [21, с. 394-395]. Історія людства – це послідовна зміна певних стадій, кожна з яких пов’язані з формуванням особливого інформаційного простору, що включає, передусім, сукупність інформаційних ресурсів суспільства.

В епоху комп’ютеризації та інформатизації під впливом глобалізації виникають транснаціональні компанії, які незримо присутні у різних точках земної кулі (удосконалення інформаційно-комунікативних технологій, розвиток Інтернету, покращення роботи ЗМІ, які перебралися у віртуальну сферу).

Розвиток інформаційно-комунікаційних технологій, які дозволяють ефективно досягати бажаного результату під час роботи з вербальним матеріалом, та глобалізація зумовлюють формування у сучасних умовах нового інформаційного режиму. Його відмінність – це системність: наявність глобальної інформаційної системи, що склалася в результаті стрімкого розвитку інформаційних технологій. Швидкий стрибок у розвитку даної сфери кардинально змінив формат інформаційного середовища: зникла різниця між каналами трансляції інформації та формами її презентації, змінилася швидкість проходження різних повідомлень, розширилися можливості охоплення великої аудиторії єдиним контекстом, зріс ступінь інтелектуалізації всієї інформаційної інфраструктури. “Інформаційні технології виходять сьогодні на авансцену, оскільки розвивається інформаційна цивілізація, продуктивні сили якої створюють інформацію та знання”, – підсумовує Г. Почепцов [11, с. 123]. У зв’язку з цим слід зазначити, що

завдяки різноманітним сучасним технологіям з'являється можливість абсолютно непомітно для людини вводити в мозок будь-яку інформацію, яка визначає потреби, бажання, смаки, погляди, самопочуття, змінює її волю та індивідуальність. Ми стоїмо на порозі створення різноманітних засобів впливу в акустичному, світловому, інфрачервоному та ультрафіолетовому діапазонах, радіодіапазоні, а також інших засобів та методів [22 – 25].

Зі зростанням рівня інформатизації соціальних процесів збільшується складність різних систем, підвищується потік інформації, що регулюється офіційними правилами. Інформація як основний чинник соціальної динаміки впливає на рівень ризикованості соціокультурної ситуації.

Як зазначалося нами раніше, “у масштабах усього людства інформатизація стала інструментом глобалізації міжцивілізаційного конфлікту, дозволивши більш розвиненим та успішним в економічному плані країнам нав'язувати усьому світу свою систему цінностей. На рівнях індивідуальної та суспільної свідомості виявляється потужний інформаційно-психологічний вплив, що веде до політичної, економічної та культурної експансії розвинутих країн. Можливість такого впливу відкриває широкі перспективи для маніпулювання суспільною думкою, у зв'язку з чим “впливає” досить неприємний аспект інформатизації: під її впливом сучасне суспільство втрачає свою стійкість. Всезростаюча роль інформації дозволяє малим соціальним групам чинити тиск на всіх інших. Відкритість, доступність та постійна поповнюваність інформаційних мереж виводить на порядок денний питання необхідності обмеження інформації, що є соціально або економічно небезпечною. Не менш важливим є забезпечення безпеки персональних та інших видів даних, а також дотримання авторських прав” [26, с. 18].

Отже, тотальна інформатизація різних сторін діяльності та життя не тільки відкриває принципово нові горизонти особистісного розвитку та прискорює виробничі процеси, а й породжує ризики, нові небезпеки, негативні чинники. До таких небезпек належить передусім незахищеність з боку інформаційних впливів, які можуть стрімко перерости в інформаційну і навіть відкриту міждержавну війну у формі збройних бойових дій.

М. Требін, аналізуючи етапи розвитку інформаційного протиборства, пише про те, що можна виділити інформаційне протиборство першого та другого покоління. “Інформаційне протиборство першого покоління розглядається поряд із традиційними засобами протиборства... Воно більше спрямовано на дезорганізацію діяльності систем управління... Інформаційне протиборство другого покоління – це новий тип стратегічного протиборства, викликаний до життя інформаційною революцією...” [21, с. 401].

Досвід широкомасштабної війни РФ проти України свідчить про її спроби реалізувати на практиці всі напрямки здійснення інформаційної війни, визначені ще 20 років тому російськими теоретиками В. Лисичкіним та Л. Шелепіним: “Специфіка нової інформаційної війни полягає у її комбінованому характері. Перший важливий напрямок, як і раніше – вплив на свідомість людини, в результаті якої вона робила б необхідні дії. Другий напрямок – використання зброї точного ураження, заснованої на інформаційних, комп'ютерних технологіях” [27, с. 380].

Зростання темпів упровадження інформаційних технологій і можливостей їх використання призводить до того, що інформаційна війна поширюється на всі сфери життєдіяльності соціуму, а концепт “інформація” має настільки широку конотацію, що його не можна пов'язати з певною конкретною людською діяльністю.

Особливість сучасного суспільства полягає не стільки у кількості інформації, скільки в її мобільності, здатності до швидкого обігу та швидкого збільшення, до постійного збільшення внутрішнього розмаїття. Інформаційними війнами називають різні протистояння: ідеологічні війни, релігійні розбіжності, дезінформаційні атаки. У сучасній науці не сформувалося єдиного розуміння того, що таке “інформаційна війна”.

Почепцов Г. розглядає інформаційну війну як “...комунікативну технологію впливу на масову свідомість з короткочасними та довгостроковими цілями” [28, с. 20].

Енциклопедія сучасної України пропонує таке розуміння інформаційної війни: “Інформаційна війна – вплив на населення іншої країни у мирний або військовий час через розповсюдження певної інформації та захист громадян власної країни від такого впливу. Основними об’єктами протистояння у ході інформаційної війни є інформаційний простір, інформаційні ресурси та інформаційно-технічні системи управління, зв’язку, навігації, комп’ютерні мережі, радіоелектронні засоби тощо. Головне завдання: підрив морально-психологічного стану, зміна поведінки й емоційного настрою, дезорієнтація та дезінформація, послаблення певних традицій і переконань, залякування власного народу образом ворога, а супротивника – своєю могутністю, забезпечення ринків збуту (як складова конкурентної боротьби)” [29].

Спроб визначити інформаційну війну сьогодні дуже багато і у кожній з них є раціональне зерно. Узагальнюючи наявні точки зору, можна резюмувати наступне. “Інформаційна війна” – це термін, що має два значення.

По-перше, це вплив на цивільне населення і (або) військовослужбовців іншої держави шляхом поширення певної інформації. Термін “інформаційно-психологічна війна” був запозичений зі словника військових кіл США. Переклад цього терміна (*information and psychological warfare*) з англійської мови може звучати і як “інформаційне протиборство”, і як “інформаційна, психологічна війна”, залежно від контексту конкретного офіційного документа або наукової публікації. У цьому сенсі також використовується термін “психологічна війна” – психологічний вплив на цивільне населення та (або) військовослужбовців іншої держави з метою досягнення політичних або суто військових цілей.

По-друге, інформаційна війна – це цілеспрямовані дії, розпочаті для досягнення інформаційної переваги шляхом завдання шкоди інформації, інформаційним процесам та інформаційним системам супротивника при одночасному захисті власної інформації, інформаційних процесів та інформаційних систем.

В інформаційній війні не задіюються психотропні препарати, прямий шантаж і залякування (це характерно для тероризму), підкуп, фізичний вплив тощо. Хоча зазначені дії можуть застосовуватися паралельно з інформаційною війною, вони не є обов’язковим її елементом.

Об’єктом інформаційної війни є як масова свідомість, так і індивідуальна. Індивідуального впливу “удостоюються” особи, від рішення яких залежить прийняття рішень з тих питань, що цікавлять протиборчу сторону (президент, прем’єр-міністр, глава МЗС, диппредставники, голови військових формувань тощо).

Методи інформаційної війни впливають на масову свідомість аналогічно тому, як методи психотерапії впливають на свідомість індивідуальну. Інформаційний вплив може здійснюється як на тлі інформаційного шуму, так і в умовах інформаційного вакууму. Нав’язування чужих цілей – це те, що робить інформаційну війну війною і відрізняє її від звичайної реклами. Засобами ведення інформаційної війни є будь-які засоби передачі інформації – від ЗМІ до пошти і пліток.

Інформаційний вплив містить викривлення фактів або нав'язування емоційних сприйнять. Як правило, методами інформаційної війни є викид дезінформації, або подання інформації у вигідному для себе ключі. У результаті може змінюватися оцінка населенням супротивника, починають формуватися (і навіть домінувати) поразкові настрої і в перспективі – перехід на бік провідного інформаційного впливу.

З появою засобів масової інформації і загальним підвищенням рівня грамотності ведення інформаційної війни стало більш ефективним.

Сьогодні стрімкий розвиток та тотальне застосування інформаційних технологій зробили інформацію запорукою, джерелом та механізмом трансформацій у всіх сферах життєдіяльності соціуму. Проблема влади дедалі частіше визначається як проблема володіння інформацією: “хто володіє інформацією – той править світом, хто її втрачає – втрачає владу”. Інакше кажучи, хто володіє нею, управляє її організацією, кількістю, розподілом її потоків, той фактично управляє самим суспільством за допомогою маніпулювання його свідомістю.

У процесі розвитку засобів інформації та комунікації, що змінюють та дозують інформацію, розвивається і можливість такого роду інформатизаційного управління соціуму, в якому влада базується і здійснюється через управління інформаційними потоками. Виходить, що значний ресурс сучасних інформаційних засобів найчастіше застосовується не тільки для накопичення необхідної соціуму інформації, але і для латентного устрою влади, для управління масами за допомогою впливу на їхню свідомість, а саме – на його сканування та діагностику. “Інформаційна зброя, не будучи, по суті своїй засобом фізичного насильства над особистістю, здатна “запускати” потужні речовинно-енергетичні процеси та керувати ними в ім'я досягнення кінцевої мети війни”, – справедливо зауважує М. Требін. Але “інформація є засобом насильства, яке може привести до перемоги” [21, с. 403]. Саме тому ми називаємо інформаційні війни саме війнами – насильство, здійснюване у межах, має на меті примушення супротивника до виконання своєї волі. Розвиток інформаційних комп'ютерних технологій переводить насильство у віртуальний простір [30 – 32].

Незалежно від місця, масштабу та мети інформаційні війни мають спільну точку дотику, а саме – культурну основу, яка у своєму розвитку дає можливість здійснення подібних війн. “Людські культури дуже і дуже різноманітні... Деякі з культурних варіацій напевно є продуктом природних умов, але з визнанням цього факту зберігає свою значущість питання про те, чи можливі такі культурні особливості, які не мають відношення до середовища. Миттєві, дрібні потреби здатні породжувати незначні культурні відхилення, які, закріплюючись, штовхають суспільство до серйозного культурного вибору...” [33, с. 29]. Основне поле битви та об'єкт ураження – це свідомість людини, а мета – прагнення захопити її, змінити, перенаповнити, і, якщо треба – дезорієнтувати та деморалізувати для можливого маніпулювання.

Інформаційні війни становлять особливу форму протистояння, мета якого – контролювання інформаційних потоків та їх особлива організація для управління індивідами й соціальними групами.

Інформаційні технології надають можливість моделювання конфліктів. Завдяки глобалізації та високому рівню розвитку Інтернету та інших інформаційних систем інформаційна війна може вестись у будь-якій точці інформаційного простору. Інформаційне протиборство – це боротьба існуючих у різних формах та видах інтелектуальних ресурсів протиборчих сторін.

Перманентно здійснюваний інформаційний тиск руйнує зв'язки, що об'єднують людей в єдине ціле. Культурні досягнення будь-якого народу зараз можна розкритикувати,

чого й намагається досягти російська пропаганда у процесі війни в Україні. Традиційний спосіб життя та герої, шановані українською нацією, зазнають засудження та суворої і здебільшого безпідставної критики з позиції верховенства російських псевдоцінностей, “скріпів”, на підставі яких влада РФ намагається знищити національну ідентичність українців.

Знищення української національно-культурної ідентичності зрештою може призвести до кінця ідеологічного протиборства. Наступний крок – зміна форми та способу управління, підміна державних інтересів та базових цілей державного розвитку. Перемога в інформаційній війні може бути досягнута за умови, коли певні верстви суспільства, національна еліта допомагає завойовнику. Саме на це був основний розрахунок керівництва РФ перед початком широкомасштабної війни в Україні, саме для цього виділялися колосальні фінансові й адміністративні ресурси.

Як і в будь-якій іншій війні, в інформаційній виділяють наступальні та оборонні операції. Основна відмінність між ними полягає в тому, що оборонні операції “являють собою взаємопов’язані процеси щодо захисту інформаційного середовища, розкриття ознак нападу, відновлення боєздатності та організації дій у відповідь на агресію” [21, с. 406]. Наступальні ж операції (експансія) здійснюються з метою забезпечення власної переваги на всіх фазах військової спецоперації через вплив на інформаційні процеси супротивника. Тут використовуються технічні (максимальний захист власної інформації щодо плану, характеру і шляхів здійснення операції; радіоелектронна боротьба, атаки комп’ютерних мереж), психологічні (засоби введення в оману противника про хід операції; схилення населення й перетворення поведінки особового складу ворога на вигідну для себе) та публічні (інформування (без дезінформації!) громадськості про свої цілі й дружні війська; налагодження зв’язків з командуванням на території противника з метою створення сприятливих умов для проведення операції) засоби [34 – 36].

Як правило, наступальні та оборонні операції доповнюють одна одну. В інформаційній війні використовують так звану інформаційну зброю, об’єктами впливу якої є антропогенні (люди, соціальні групи, їхню свідомість) та техногенні (програмне забезпечення, телекомунікаційні засоби, основні канали зв’язку) об’єкти.

Можна виділити наступні види наступальних інформаційних операцій: інформаційно-смілова (дезорієнтує людину); інформаційно-емоційна (послаблює її здоровий глузд); інформаційно-моральна (розхитує попередні моральні уявлення про добро і зло); інформаційно-історична (знищує історичну пам’ять, руйнує зв’язок із минулим).

Інформаційні операції спрямовані здебільшого на те, щоб емоції переважали і з дискусій були практично видалені раціональні елементи. У поєднанні з “приклеюванням ярликів” усі ці дії сприятимуть формуванню міфів, необхідних певним соціальним колам, спотворенню адекватного образу того, що відбувається.

Для таких операцій використовуються спеціальні технології. “Інформаційні технології, – зазначає Г. Почепцов, – це завжди інструментарій інформаційного простору, тобто це все нові та нові способи породження, передачі та зберігання смислів” [11, с. 108]. З розвитком суспільства інформаційні технології розвиваються та вдосконалюються, і сьогодні сфера інформаційних технологій є найважливішою, витратною, прибутковою, інтелектуальною. Г. Почепцов зазначає, що “інформаційні технології покликані задати свій спосіб оперування смислами”. Крім того, “у багатьох технологіях власне інформація відступає на другий план, головнішою складовою стає спосіб її подачі. І це пов’язано з тим, що спосіб подачі може реально змінювати саме зміст”. Наголошуючи на неоднозначності та важливості інформаційних технологій у

сучасному світі, він аргументовано приходять до такого висновку: “Інформаційні технології виходять сьогодні на авансцену, оскільки розвивається інформаційна цивілізація, продуктивні сили якої створюють інформацію та знання. Відповідно інформаційні ж технології становлять і найбільшу небезпеку як нової атакувальної зброї. Захист від нових інформаційних технологій входить сьогодні до найбільш актуальних завдань” [11, с. 121-123].

У ХХІ столітті відбувається певна трансформація інформації. Практично вся інформація тепер підпорядкована якійсь конкретній задачі чи сукупності завдань, певним конкретним, зазвичай, політичним цілям. Інформаційні кластери групуються у “цілеспрямовані згустки інформаційної агресії”, які забезпечують виконання певних політичних (військових) соціальних, ідеологічних та інших завдань. Інформаційна війна таким чином трансформується у війну програм, які слід розглядати не стільки у вузькоспеціальному сенсі (у сенсі власне програмування), скільки у сенсі загальнокультурному.

Результатом запровадження інформаційних технологій у соціальну реальність є створення соціальних міфів. У цьому контексті слід зазначити, що міфи, будучи, з одного боку, результатом функціонування соціального, визначають, з іншого боку, саму соціальність, надаючи їй сенсу і забезпечуючи її основу. Соціальний міф можна розуміти як стійку систему, яка, функціонуючи у суспільстві, забезпечує значущість явищ, фактів, подій. Сучасність – це час поширення міфологем у глобальному масштабі, час загальної панміфологізації соціальної реальності, час загального маніпулювання громадською думкою.

Маніпулятивні технології як інструмент інформаційної війни стають основними, при цьому розширюється різноманітність використовуваних методів їх реалізації. У переважній більшості випадків маніпулятивні технології використовують особливості людської психіки, яка полягає в тому, що людина краще засвоює ту інформацію, яка є примітивною та ірраціональною, поверхово, але яскраво передає сенс поняття, символу чи ситуації. Людина ХХІ століття фактично живе у сконструйованому світі. Інформаційні технології якраз і є засобом зміни соціальної реальності. Факти, події, соціальні явища, пропущені крізь “сито” засобів масової комунікації, змінюють свій первісний зміст, а люди вже й не прагнуть його знайти, повністю довіряючи тій інтерпретації, яка їм була донесена.

Широкі можливості охоплення величезної аудиторії надає Інтернет. Ці можливості були влучно помічені свого часу З. Бжезинським, який зазначав, що Інтернет дозволяє створити “неофіційну світову систему, яка в своїй основі сприятиме більш упорядкованому та всеохоплюючому співробітництву в глобальних масштабах” [37, с. 254]. Але не лише співпраця є функцією Інтернету. Крім комунікації та налагодження зв’язків, Інтернет набуває функції потужного інструменту інформаційної війни, внаслідок загального контролю над соціумом і особистістю. Нові інформаційні технології – Інтернет-технології – дозволяють швидко та ефективно впливати на масову свідомість, здійснювати над нею контроль та формувати її основні елементи, причому у глобальних масштабах. Інтернет-технології, що постійно розвиваються і вдосконалюються, нівелюють кордони між державами у віртуальному просторі і надають неймовірні можливості для ураження супротивника без застосування “класичних” (збройних) засобів насильства. Завдяки Інтернет-технологіям війна переміщується у віртуальну сферу, протиборство у якій – це частина інформаційної війни.

У сучасному науковому дискурсі активно використовуються такі терміни, як “віртуальна війна”, “кібервійна”, “мережева війна”. Відмінність між цими термінами є

досить умовною, але є суттєва ознака, що визначає їхню подібність – це маніпулювання масовою свідомістю. Як правило, основна методика виконання цього завдання – закриття або ускладнення доступу супротивника до об'єктивної та достовірної інформації. Природа маніпулювання полягає у навмисній підміні в суспільній свідомості сенсу або змісту явища якимось квазіподібним змістом, коли при збереженні вдаваної схожості зовнішніх ознак явище набуває іншого сенсу. Так *маніпулювання за допомогою інформаційних технологій передбачає нівелювання зв'язку між формою та змістом.*

Інформаційна війна може спричинити зміну траєкторії розвитку цілих держав. Наслідки використання інформаційної зброї розглядаються як порівнювані з ефектом застосування зброї масового ураження. В інформаційній війні можуть використовуватися такі диверсійні дії, як дискредитація міжнародних економічних проєктів, наполегливе лобі щодо деяких ініціатив та програм розвитку, компрометуюча інформація, яка використовується для усунення найбільш перспективних постатей у керівництві, створення напруженої обстановки у суспільстві тощо. Подібні методики, як правило, засновані на знанні психології людей і народів, їх культури, національного характеру/менталітету і представляють особливі методики перепрограмування культурного коду. Основні чинники соціального перепрограмування, що активно використовуються в інформаційних технологіях у сучасному суспільстві – це докорінна зміна системи освіти, впровадження чужих цінностей, формування іншого стилю мислення. Адже відомо, що трансформування системи знань та мотивацій докорінно трансформує картину світу та ставлення людини до реальності. Насичення необхідними образами та переструктуризація свідомості виявляються особливим видом технологій: змінюючи одну матрицю на іншу, можна змінити розуміння та сприйняття соціокультурного способу життя.

Інформаційна війна має свій історичний вимір. Зміна історичного минулого, перетворення аксіологічних пріоритетів та акцентів, зміна історичної пам'яті – ось основні завдання інформаційного протистояння сучасності та саме на ці аспекти націлені як форми інформаційної війни, які здійснюються владою РФ, так і наративи особисто президента РФ щодо України, її історії й майбутнього.

Особливим видом маніпулювання виступає медіаманіпулювання, тобто маніпулювання людьми за допомогою та через засоби масової інформації, яке повною мірою можна визнати найважливішим у суспільстві. Суттєве застереження полягає в тому, що, якщо в психологічному маніпулюванні у індивіда ще зберігається шанс йому протистояти, то в медіаманіпулюванні у суспільства такого шансу немає. Масштаби медіаманіпулювання величезні, воно дає владу над окремими соціальними групами та над суспільством загалом.

Сьогодні інформаційні технології завдяки медіаманіпулюванню, на перший погляд, об'єднують людей, але фактично зовсім їх поділяють, розкладаючи соціум на соціальні атоми, надаючи йому вигляду гомогенізованого натовпу індивідів, яких ніщо не пов'язує, тому що задіяні складні конструкції розшарування. Людина постає як морально-психологічний люмпен з анестезованою інформаційними технологіями свідомістю. У даному випадку є сенс вести мову не про цілісну людську спільноту, а лише про появу зомбованого й підконтрольного меганатовпу, яскравим прикладом якого є суспільство сучасної РФ. Війна завжди, а особливо зараз, набуває комунікативного виміру. Людина та техніка стають єдиним цілим і образи реальності ініціюють саму реальність – зміст програє формі. За влучним висловом М. Маклюєна “будь-яка нова технологія, таким чином, приглушує взаємодію почуттів та свідомості і саме в тій галузі нового, в якій відбувається ототожнення глядача та об'єкта” [38, с. 397].

Сучасність формує особливий світ образів, що нагадує величезний калейдоскоп. Як писав М. Маклюен, “це контур речей що малюються скануючим променем, який невпинно формується” [39, с. 358]. Цей калейдоскоп транлює ідеї та цінності, розмножує образи стандартів, які згодом будуть нав’язуватись. Постійно змінюючись, образи здійснюють суттєвий вплив на розуміння людиною світу: відбувається конструювання світу не згідно з власним світобаченням, а згідно з тими типовими схемами, які людина отримує в результаті сприйняття образів, що функціонують у суспільстві. Мас-медіа “виробляють” світ у свідомості людей за принципом: “я це бачу – значить це є”. Більше того, екранні події виглядають набагато переконливішими за реальні. У результаті свідомість заповнюється віртуальними медіа-образами і грань між реальною подією й подією показною практично стає невиразною.

Завдання маніпулювання значно полегшується завдяки впливу на свідомість людей за допомогою вже сформованої картини світу, з іншого боку, воно стикається з відсутністю зв’язку між процесами сприйняття та розуміння. Інформаційні технології, Інтернет, представляють ефективний спосіб комунікації та скорочення соціальної “відстані”, однак вони є і способом нівелювання здібностей людини, розвитку податливості до маніпулювання.

Сучасні інформаційні війни, “безкровні” за своєю суттю, мають результат такий самий, як і класичні війни: сильніший противник намагається нав’язати свою волю слабшій стороні, сподіваючись, що та, у свою чергу, приймає його культуру. Яскравим прикладом є інформаційні маніпуляції російських медіа, які використовують можливості інформаційних технологій з метою швидкого поширення цінностей, що видаються за універсальні та загальнолюдські. До широкомасштабного вторгнення РФ в Україну їхнє поширення забезпечувалося шляхом розповсюдження книг (бойовиків, детективів), кінофільмів, серіалів. Після вторгнення основний тягар маніпулювання ліг на пропрезидентські російські ЗМІ та блогерів. По суті – це спроба поглиблення інформаційної війни, переформатування моральних правил, духовних цінностей і самого способу життя, які є традиційними складовими для життєдіяльності українського народу з покоління в покоління.

Крім усього описаного вище, інформаційний тиск на суспільну свідомість виводить на передній план проблему так званої “хибної ідентифікації”. Під впливом соціальних міфів, інформаційних технологій індивід ототожнює себе із соціальними групами всупереч своїй соціокультурній приналежності. Індивід у реальному соціальному бутті перебуває у своїй групі, а його свідомість поміщена у систему інших поглядів, інтересів, уявлень, цінностей та зразків поведінки. Такі маніпуляції свідомістю, на думку російських теоретиків інформаційної війни, мають допомогти “змусити маси діяти у потрібному напрямі навіть проти своїх власних інтересів, а в стані супротивника розколоти людей, змусити їх стати один проти одного” [27, с. 28]. Як показує практика війни РФ проти України, цьому аспекту російською стороною приділяється величезна увага за допомогою утримання колаборантів, залякування працівників сфери освіти, примусової паспортизації тощо. Інформаційний вплив спрямовується на суттєве деформування психіки людини, на “розірваність” свідомості, змішування понять, формування певної віртуальної логіки, що органічно включає в себе абсурд.

Інформаційні війни відповідають вимогам сучасної соціокультурної ситуації. Свідомість, мислення, когнітивні структури та зв’язки зазнають деструктивного впливу з боку інформаційної зброї. Саме свідомість людини є ціллю інформаційних атак у світі. За допомогою інформаційної зброї руйнується колективна історична пам’ять, культурна

система аксіологічних координат. Вона здатна фрагментувати картину світу, переформатовувати ієрархію смислів та цінностей, змінювати емоційну сферу життя.

У цьому контексті досить часто спостерігається мінімум інформації при максимально масштабному інформаційному потоці, при цьому інформація, що заповнює інформаційні потоки, дуже різноманітна, дезорганізована (політичні новини межують з новинами шоу-бізнесу та кіноіндустрії, новини економіки – з інформацією про закулісне життя так званих “зірок” тощо), і людині просто вкрай важко знайти хоч якийсь сенс у цій абсурдній мішанині презентацій. Руйнування традицій, цінностей, норм, ідеалів та уявлень створює умови для трансформації свідомості та створення ризоморфного за своєю сутністю утворення, тобто децентрованої сукупності елементів, що не має підстав. Складові такої різими рівноправні, не пов’язані ані логічно, ані аксіологічно, ані причинно-наслідково.

Висновки.

Таким чином, інформаційна зброя є надзвичайно руйнівною і впливає на найважливіше – духовну сферу суспільства, і може бути віднесена до зброї масового ураження. Крім того, універсальність та ефективність інформаційної зброї зводить її в ранг абсолютної зброї, доступної для всіх організованих структур у мирний і, особливо, у воєнний час. Це єдина зброя, яка може бути використана приховано від супротивника. Треба розуміти, що в даний час інформаційна зброя становить серйозну небезпеку для будь-якої держави.

Інформаційна війна виявляється міцно укоріненою у повсякденні структури буття сучасного суспільства, а людина виявляється об’єктом впливу інформаційно-психологічної зброї.

Сучасні інформаційно-комунікаційні технології дозволяють вести інформаційну війну у будь-якій точці інформаційного простору. Ця війна є за великим рахунком війною програм, які слід розглядати не стільки у вузькоспеціальному сенсі (наприклад, у програмування), скільки у загальнокультурному.

Нові інформаційні технології, у тому числі й Інтернет-технології, уможливають у світових масштабах безперешкодний вплив на масову свідомість. Постійно розвиваючись і вдосконалюючись, вони нівелюють кордони між державами у віртуальному просторі і надають неймовірні можливості для поразки супротивника без застосування “класичних” (збройних) засобів насильства та у поєднанні з ними.

Використана література

1. Кревельд М. Ван. Трансформація війни. Москва: ИРИСЭН, Социум, 2015. 320 с.
2. Тоффлер Э., Тоффлер Х. Война и антивоенная: Что такое война и как с ней бороться. Как выжить на рассвете XXI века. Москва: АСТ: Транзиткнига, 2005. 412 с.
3. Хофмайстер Х. Воля к войне, или Бессилие политики. Философско-политический трактат. Санкт-Петербург: ИЦ “Гуманитарная Академия”, 2006. 288 с.
4. Дрогомирецький Б. Сучасна гібридно-інформаційна війна: історіографічний вимір. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2022. Вип. 48 (1). С. 11-17.
5. Невельська-Гордєєва О.П., Нечитайло В.О. Маніпуляції як засіб інформаційно-психологічного впливу в інформаційній війні. *Вісник Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого. Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія*. 2021. № 3. С. 71-83.
6. Пахота Н.В. Інформаційні війни у сучасних міжнародних відносинах. *Бізнес Інформ*. 2022. № 1. С. 53-58.
7. Почепцов Г. Інформаційна війна як інтелектуальна війна. URL: <http://osvita.mediasapiens.ua/material/13303> (дата звернення: 05.10.2022).

8. Почепцов Г.Г. Психологические войны. Москва: Изд-во “Рефл-бук”, 2000. 529 с.
9. Фещенко І.В. Інформаційна війна як органічна складова сучасного збройно-політичного конфлікту. *Філософія та політологія в контексті сучасної культури*. 2021. Т. 13. № 1. С. 96-103.
10. Юдін О.К., Матвійчук-Юдіна О.В., Супрун О.М. Інформаційно-психологічна війна та технології соціального інжинірингу. *Наукоємні технології*. 2021. № 2. С. 130-139.
11. Почепцов Г.Г. Информационные войны. Новый инструмент политики. Москва: Алгоритм, 2015. 254 с.
12. Курбан О. Бойові наративи в системі сучасних геополітичних інформаційних війн (досвід російсько-української гібридної інформаційної війни 2014 – 2021 рр.). *Синопис: текст, контекст, медіа*. 2021. № 27(3). С. 149-158.
13. Саєнко О.Г., Шаціло П.В. Інституціональне управління організаційною компонентою об’єкта військової сфери в умовах інформаційної війни: збірник наукових праць Військового інституту Київського національного університету імені Тараса Шевченка. 2022. № 74. С. 106-114.
14. Юзова І.Ю. Аналіз організації та ведення інформаційно-психологічних операцій при веденні гібридної війни: збірник наукових праць Харківського національного університету Повітряних Сил. 2020. № 2. С. 40-44.
15. Дзьобань О.П. Маніпулятивний характер інформаційного середовища сучасного суспільства. *Інформація і право*. № 3(12)/2014. С. 3-12.
16. Брижко В.М. Філософія права: юридична онтологія у сфері інформаційного права. *Інформація і право*. № 3(6)/2012. С. 14-21.
17. Зелинский С.А. Манипуляции массами и психоанализ. Манипулирование массовыми психическими процессами посредством психоаналитических методик. URL: <http://psyfactor.org/lib/zell.htm> (дата звернення: 06.10.2022).
18. Берар Э. Диалог культур. 50/50: Опыт словаря нового мышления / под общ. ред. М. Ферро и Ю. Афанасьева. Москва: Прогресс, 1989. 560 с.
19. Сунь-Цзы. Искусство войны. Москва: Астрель, 2012. 192 с.
20. A call to arms: propaganda, public opinion, and newspapers in the Great War / edited by Troy R.E. Paddock. Westport, Connecticut. London, 2004. 210 p.
21. Требин М.П. Войны XXI века. Москва: АСТ; Минск: Харвест, 2005. 608 с.
22. Деркаченко Я.А. Соціальні мережі, як середовище для технологій маніпулятивного впливу. *Сучасний захист інформації*. 2016. № 1. С. 51-59.
23. Комарчук О. Маніпулятивні технології російських ЗМІ в рамках сучасної гібридної війни. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Міжнародні відносини*. 2016. № 2. С. 60-66.
24. Присяжнюк Д.М. Аналіз технологій маніпулювання масовою свідомістю в ЗМІ. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Військово-спеціальні науки*. 2011. Вип. 26. С. 96-99.
25. Стецюк С. Маніпулятивні технології під час гібридної війни в Україні та їх вплив на громадську думку. *Вісник Львівського університету. Серія: Журналістика*. 2018. Вип. 43. С. 153-161.
26. Данильян О.Г., Дзьобань О.П. Інформатизація як атрибут інформаційного суспільства: від ретроспекції до сучасної рефлексії. *Інформація і право*. № 1(40)/2022. С. 9-20.
27. Лисичкин В.А., Шелепин Л.А. Третья мировая (информационно-психологическая) война. Москва: Эксмо, Алгоритм, 2003. 445 с.
28. Почепцов Г.Г. Информационные войны. Основы военно-коммуникативных исследований. Москва: “Рефл-бук”, Киев: “Ваклер”, 2000. 576 с.
29. Інформаційна війна. – (Енциклопедія сучасної України). URL: https://esu.com.ua/search_articles.php?id=12460 (дата звернення: 13.10.2022).
30. Дзьобань О.П., Пилипчук В.Г. Інформаційне насильство та безпека: світоглядно-правові аспекти: монографія / за заг. ред. проф. В.Г. Пилипчука. Харків: Майдан, 2011. 244 с.

31. Дзьобань О.П., Данильян О.Г. Віртуальна реальність і кіберпростір як атрибути сучасного суспільства. *Інформація і право*. № 4(35)/2020. С. 9-21.

32. Дзьобань О.П., Прудникова О.В. Сучасна війна: трансформація до мережових форм. *Інформація і право*. № 3(42)/2022. С. 21-30.

33. Культура имеет значение. Каким образом ценности способствуют общественному прогрессу / под ред. Л. Харрисона и С. Хантингтона. Москва: Московская школа политических исследований, 2002. 320 с.

34. Горбулін В.П., Додонов О.Г., Ланде Д.В. Інформаційні операції та безпека суспільства: загрози, протидія, моделювання: монографія. Київ: Інтертехнологія, 2009. 164 с.

35. Левченко О.В. Система заходів протидії інформаційним операціям: *збірник наукових праць Харківського університету Повітряних Сил*. 2016. Вип. 3 (48). С. 57-60.

36. Панченко В.М. Інформаційні операції в системі стратегічних комунікацій. *Стратегічні комунікації*. 2016. № 4. С. 72-79.

37. Бжезинский З. Великая шахматная доска: господство Америки и ее геостратегические императивы / пер. с англ. Москва: АСТ, 2014. 702 с.

38. Маклюэн Г.М. Галактика Гуттенберга: сотворение человека печатной культуры. Киев: Ника-Центр, 2004. 432 с.

39. Маклюэн Г.М. Понимание медиа: внешние расширения человека ; пер. с англ. В. Николаева; закл. ст. М. Вавилова. Москва: Жуковский: “КАНОН пресс Ц”, “Кучково поле”, 2003. 464 с.

~~~~~ * * * ~~~~~